

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ

έργα

ΤΟΜΟΣ Β'
Πεζά κείμενα

Επιστημονική επιμέλεια
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

Εισαγωγικές μελέτες
ΠΑΝΑΓΗΣ ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ
ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ – ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ – LUIGI TRENTI

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ ΕΡΓΑ

ΤΟΜΟΣ Β'
Πεζά κείμενα

Επιστημονική επιμέλεια
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

Εισαγωγικές μελέτες
ΠΑΝΑΓΗΣ ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ
ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ – ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ – LUIGI TRENTI

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2018

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ – Υπεύθυνος: Δημήτρης Αρβανιτάκης
ΣΕΙΡΑ: Νεοελληνική Φιλολογία – 20

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε χάρη στην ευγενική χορηγία
του ΝΤΙΝΟΥ ΜΑΡΤΙΝΟΥ

© 2018 Μουσείο Μπενάκη, οι συγγραφείς

Μουσείο Μπενάκη, Κουμπάρη 1, 10674 Αθήνα
Τηλ. 210-3671000, fax: 210-3671063
E-mail: benaki@benaki.gr
www.benaki.gr

ISSN 1790-7578

ISBN 978-960-476-236-1

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του κειμένου ή της εικονογράφησης του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

Reprint, republication or reproduction, in any way, of the texts and/or images contained in this book, in whole or in part, without the prior written consent of the publisher is prohibited.

Στη μνήμη του Άγγελου Δεληβορριά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ❧ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ.....	XIII-XIX
--------------------------------------	----------

ΜΕΡΟΣ Α΄

Δημοσιευμένα κείμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ, <i>Για το βιβλίο Κωμωδίες του Alberto Nota</i>	3-17
LUIGI TRENTI, <i>Για το βιβλίο Ο ποιητής του θεάτρου του Filippo Pananti</i>	19-44
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ, <i>Για τη μετάφραση του βιβλίου Παύλος και Βιργινία</i>	45-49
ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, <i>Ιόνια νησιά</i>	51-60
ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, <i>Συγχαρητήρια επιστολή στον Γεώργιο Θεριανό</i>	61-69
ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, <i>Το κλίμα του Κορντοφάν</i>	71-73
ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, <i>Η καλλιέργεια του μεταξιού</i>	75-78
LUIGI TRENTI, <i>Εισαγωγικό κείμενο στα Αποσπάσματα του Ύμνου στις Χάριτες</i>	79-96
ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, <i>Επίκρισις θεολογική</i>	97-109

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

<i>Commedie di Alberto Nota ~ Κωμωδίες του Alberto Nota (1819)</i>	112-119
<i>Italie. Littérature italienne. Il poeta di teatro. Le poëte de théâtre, par F. Pananti ~ Ιταλία. Ιταλική λογοτεχνία. Ο ποιητής του θεάτρου του F. Pananti (1825)</i>	120-129
<i>Littérature grecque moderne, Paul et Virginie ~ Νεοελληνική λογοτεχνία. Παύλος και Βιργινία (1826)</i>	130-133
<i>Europe. Pes Ioniennes ~ Ευρώπη. Ιόνια νησιά (1827)</i>	134-145
<i>A G. Therianò Lettera congratulatoria di A. Calvo ~ Συγχαρητήρια επιστολή του Α. Κάλβου στον Γ. Θεριανό (1828)</i>	146-153
<i>Clima di Kordofan ~ Το κλίμα του Κορντοφάν (1845)</i>	154-157
<i>Coltivazione della seta ~ Η καλλιέργεια του μεταξιού (1845)</i>	158-165

<i>Frammenti dell' Inno alle Grazie ~ Αποσπάσματα του Ύμνου στις</i>	
<i>Χάριτες (1846)</i>	166-167
<i>Επίκρισις Θεολογική (1849)</i>	169-173

ΜΕΡΟΣ Β΄
Αδημοσίευτα κείμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ	
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, <i>Απολογία της αυτοκτονίας</i>	177-197
LUIGI TRENTI, <i>Σχέδιο νέων αρχών των γραμμάτων που μπορούν</i> <i>να εφαρμοστούν στις καλές τέχνες</i>	199-211
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ, <i>Για το σύστημα του Έρασμου</i>	213-232
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ, <i>Για τον Αδαμάντιο Κοραή και τους</i> <i>Χαρακτήρες του Θεόφραστου</i>	233-245
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	
<i>Apologia del Suicidio ~ Απολογία της αυτοκτονίας</i>	248-255
<i>Progetto di nuovi principj di Belle Lettere applicabili alle Belle Arti</i> <i>~ Σχέδιο νέων αρχών των γραμμάτων που μπορούν να εφαρμοστούν</i> <i>στις καλές τέχνες</i>	256-261
<i>Del sistema di Erasmo. Ricerche ~ Για το σύστημα του Έρασμου. Ερευνες</i> ...	262-265
<i>Su A. Coray – J Caratteri di Teofrasto. Proemio. Introduzione ~ Για τον</i> <i>A. Κοραή – Οι Χαρακτήρες του Θεόφραστου. Προοίμιο. Εισαγωγή</i>	266-273

ΜΕΡΟΣ Γ΄
Τα Μαθήματα Φιλοσοφίας
στην Ιόνιο Ακαδημία (1840-1841)

ΠΑΝΑΓΗΣ ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ, <i>Εισαγωγή</i>	277-299
ΜΑΘΗΜΑ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ	301-305
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ	306-540
ΜΑΘΗΜΑ Β΄ 305-310 ☛ ΜΑΘΗΜΑ Γ΄ 310-314 ☛ ΜΑΘΗΜΑ Δ΄ 314-319 ☛ ΜΑΘΗΜΑ Ε΄ 319-325 ☛ ΜΑΘΗΜΑ ΣΤ΄ 325-331 ☛ ΜΑΘΗΜΑ Ζ΄ 331-336 ☛ ΜΑΘΗΜΑ Η΄ 337-343 ☛	

ΜΑΘΗΜΑ Θ' 343-346 ∷ ΑΘΗΜΑ Ι' 347-352 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΑ' 353-358 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΒ' 358-362 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΓ' 362-368 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΔ' 368-372 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΕ' 372-377 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΣΤ' 377-382 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΖ' 382-386 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΗ' 386-391 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΙΘ' 391-396 ∷ ΜΑΘΗΜΑ Κ' 396-400 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑ' 400-404 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΒ' 404-409 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΓ' 409-414 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΔ' 414-419 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΕ' 419-423 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΣΤ' 424-428 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΖ' 428-432 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΗ' 432-435 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΚΘ' 436-440 ∷ ΜΑΘΗΜΑ Λ' 441-444 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΑ' 444-449 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΒ' 449-454 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΓ' 454-457 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΔ' 457-460 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΕ' 461-465 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΣΤ' 465-471 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΖ' 471-475 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΗ' 475-479 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΛΘ' 479-483 ∷ ΜΑΘΗΜΑ Μ' 483-488 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΑ' 488-492 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΒ' 492-497 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΓ' 497-502 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΔ' 502-506 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΕ' 506-511 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΣΤ' 511-515 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΖ' 515-520 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΗ' 520-525 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΜΘ' 525-530 ∷ ΜΑΘΗΜΑ Ν' 531-535 ∷ ΜΑΘΗΜΑ ΝΑ' 535-540

ΠΗΓΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ Α. ΚΑΛΒΟΥ. 541-666

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ Α' 667-674
 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ Β' 674-682

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα έκδοση περιλαμβάνονται ποικίλου χαρακτήρα πεζά κείμενα του Ανδρέα Κάλβου. Στην πρώτη ενότητα εντάσσονται κείμενα τα οποία δημοσιεύτηκαν από τον ίδιο σε εφημερίδες και περιοδικά εντός και εκτός του ελληνικού χώρου· στη δεύτερη, κείμενα που παρέμειναν ανολοκλήρωτα, σε λιγότερο ή περισσότερο επεξεργασμένη μορφή, στα κατάλοιπά του· στην τρίτη, το πολύτιμο χειρόγραφο που διασώζει σχεδόν αυτολεξεί τις φιλοσοφικές του παραδόσεις στην κερκυραϊκή Ιόνιο Ακαδημία, κατά το ακαδημαϊκό έτος 1840-1841. Όλα τα κείμενα του Κάλβου συνοδεύονται από εκτενείς, τεκμηριωμένες και κατατοπιστικές εισαγωγικές μελέτες, καθώς και σύγχρονες μεταφράσεις.

Κείμενα που εκτείνονται σε ένα ανάπτυγμα χρόνου από τη δεκαετία του 1810 μέχρι εκείνη του 1840· κείμενα που δεν συγκροτούν βέβαια μία ενότητα θεματική, υπαγορευμένα καθώς είναι άλλοτε από την ανάγκη καταγραφής προβληματισμών, άλλοτε από την ανάγκη αναμέτρησης με θέματα φιλολογικά, αισθητικά ή άλλα και άλλοτε από την επιθυμία παρέμβασης στον δημόσιο διάλογο· κείμενα άνισα και ανόμοια, οπωσδήποτε, που όμως επικοινωνούν μεταξύ τους, όπως επικοινωνούν (μεταλλασσόμενες ή όχι) οι σκέψεις και οι ιδέες των ανθρώπων στο διάβα της ζωής τους, με τρόπους πολλαπλούς και όχι πάντα ευδιάκριτους στο μάτι του παρατηρητή· κείμενα ανόμοια, ας το επαναλάβω, χρησιμότητα, όμως, εντέλει, αφού επιτρέπουν στον σημερινό αναγνώστη να πλουτίσει απροσδόκητα την οπτική του: να ανιχνεύσει διαφορετικές, απρόσμενες ίσως, εικόνες ενός «γνωστού» μας προσώπου, να εντοπίσει στη σκέψη του ένα υπόστρωμα διαφορετικό απ' ό,τι έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε αυτονόητο για τον «ποιητή των Ωδών», να αναγνωρίσει συνάψεις και διαδρομές ιδεών άγνωστες.

Τα κείμενα αυτά είναι σε μεγάλο βαθμό ένα δείγμα, και μαζί μια απόδειξη, του είδους της λογιουσύνης την οποία υπηρέτησε ο Κάλβος. Εκείνος που στα νεανικά του χρόνια, ας το θυμηθούμε εδώ, υιοθέτησε μια πιο εκκοσμηκευμένη εκδοχή του λογοτεχνικού προσωπείου του δασκάλου του, του

Ούγκο Φόσκολο: *Didimo Laico versus Didimo Chierico*. Μιας λογιουσύνης που θέλησε να αντιμετωπίσει με τρόπους νέους το πλέγμα των προβλημάτων που έθετε στους *letterati* η εποχή τους, εποχή οριακών πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών ανακατατάξεων. Ήταν η αρχή μιας ριζικής μεταμόρφωσης: εκείνης του παραδοσιακού λόγιου σε διανοούμενο. Αν λάβουμε υπ' όψη, όπως νομίζω ότι είναι σωστό, αυτή την επισήμανση, η οπτική μας γωνία μπορεί να αλλάξει και πολλά ζητήματα να φωτιστούν αλλιώς. Ύπ' αυτή την έννοια, για παράδειγμα, η ποίηση μπορεί να εκλαμβανόταν από αυτή τη λογιουσύνη (άρα ίσως να χρειάζεται να εκληφθεί κι από μας) όχι ως μία λειτουργία αυτόνομη, αλλά ως μία από τις πνευματικές λειτουργίες που ασκούσε ο (πολιτικά συνειδητοποιημένος) λόγιος, παραπληρωματική τρόπον τινά των ποικίλων τρόπων έκφρασης που του υπαγόρευε η πολιτική του ευθύνη.

Η αίσθηση της πολιτικής ευθύνης του πνευματικού ανθρώπου, και με τρόπο πιο συγκεκριμένο, του συγγραφέα, αποτελεί βασικό στοιχείο της σκέψης του Ανδρέα Κάλβου: όχι μόνο είναι προφανής, ανάγλυφη στο ελληνικό ποιητικό του έργο, αλλά αναδύεται από πλήθος άλλων τεκμηρίων. Την άνοιξη του 1826, τότε που παίζονταν στα ζάρια οι τύχες του Μεσολογγιού και της Ελληνικής επανάστασης, στο «*Avertissement*» των *Λυρικών*, καταγγελλόταν η ιστορικά ανάρμοστη ελαφρότητα της ποίησης του πιο διάσημου έλληνα ποιητή, του Αθανάσιου Χριστόπουλου (η παρακίνηση να αφήσει την «*proésie légère*» και να συνθέσει «*chants moins frivoles*»). Με τον ίδιο τρόπο βλέπουμε να τίθεται το πρόβλημα (σε διαφορετικά περιβάλλοντα, αλλά κατ' ουσίαν το ίδιο) αρκετά χρόνια πιο ενωρίς, στο κριτικό του κείμενο για το θεατρικό έργο του Alberto Nota (1819), αλλά και σε εκείνο για το *Il Poeta di teatro* του Filippo Pananti (1825), γνώρισμά του από τον εποχή του Λονδίνου και από την περιπέτεια της *Ape italiana a Londra*: η παρακίνησή του προς τους μελλοντικούς «*ποιητές της Φλωρεντίας*» αντί να αναλώνονται σε σκηνές αμέριμες και ανώδυνες, προκειμένου «*να εξασφαλίσουν αναγνώστες*», να βρουν «*εικόνες πιο υψηλές*», ώστε να ξυπνήσουν στους αναγνώστες τους τις σωστές «*ελπίδες*». Εδώ, ο ορίζοντας είναι ακόμα ο ιταλικός, αλλά η σκέψη και η μέριμνα είναι οι ίδιες.

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, σε πολλά από τα εδώ δημοσιευόμενα κείμενα τίθεται το κομβικό για την ιστορική στιγμή ζήτημα της διαμόρφωσης μιας εθνικής λογοτεχνίας (είτε της ιταλικής είτε της ελληνικής) ως έκ-

φρασης των «εθνικών ηθών») (βλ. οπωσδήποτε τα κείμενα για τον Nota, τον Pananti και τον Πίγκολο [1826], αλλά και εκείνο για τον Έρασμο και εμμέσως αυτό για τον Κοραή και το «Σχέδιο νέων αρχών»). Η μέριμνα για την εθνική λογοτεχνία: σε αντίστιξη με τις άλλες εθνικές λογοτεχνίες, κυρίαρχες ή όχι, αλλά και σε αντιπαράθεση με τις τοπικές / διαλεκτικές λογοτεχνίες εντός των ορίων της ίδιας γλώσσας. Η μέριμνα για τη φωνή του έθνους: «Να αγαπάτε με θάρρος και με γενναιοφροσύνη τα γράμματα και το έθνος σας. [...] Να αγαπάτε την πατρίδα σας και να μη μολύνετε με ξένεςπραμάτειες την καθαρότητα, τον πλούτο και τις φυσικές χάριτες της δικής μας γλώσσας», κήρυττε ο Ούγκο Φόσκολο από την έδρα του Πανεπιστημίου της Παβίας, το 1809 – και μαζί με αυτόν κι άλλοι πολλοί. Ο Alfieri είναι ο δημιουργός «της καλής μας [= της ιταλικής, εννοείται] τραγωδίας», θα ισχυριστεί ο Κάλβος γράφοντας για τον Nota. Αλλά αυτό δεν αρκεί: ο Goldoni έχει το μειονέκτημα ότι επέμεινε πολύ στα «βενετσιάνικα ήθη», ο Nota πρέπει να αποφύγει την υπερβολή της «γερμανικής δραματοουργίας», ο Pananti είναι υπερβολικά τοςκάνος και πολύ λίγο ιταλός. Πού είναι η ποίηση του έθνους; αναρωτιέται ο Κάλβος. Αυτή δεν έχει δημιουργηθεί ακόμα. Αν η Ιταλία μπορεί να περηφανεύεται για τους πολλούς και σημαντικούς της ποιητές (ίσως, λιγότερο για τους θεατρικούς συγγραφείς), ο εθνικός ποιητής της λείπει ακόμα: «[Η Ιταλία] μπορεί θαυμάσια από καιρό σε καιρό να χαιρετίζει την εμφάνιση ενός εθνικού ποιητή, [...] τις περισσότερες φορές [όμως] δεν ακούει παρά λομβαρδικά, τοςκανικά ή σικελικά άσματα». Το ίδιο ζήτημα θα το αντιμετωπίσει εμπράκτως ο ίδιος, με τη μετάφραση στα ιταλικά των *Stagioni* του σικελού ποιητή Giovanni Meli. Τα ίδια, βέβαια, πράγματα, ισχύουν και για τον ελληνικό κόσμο.

Κι αν πίσω από αυτές τις σκέψεις κρύβεται, όπως είναι φυσικό, το επείγον αίτημα της δημιουργίας ενός νέου αναγνωστικού κοινού, του εθνικού, προϋποτίθεται επίσης το αίτημα της δημιουργίας μιας νέας γλώσσας, της εθνικής, που θα αποτελέσει το όργανο μιας νέας λογοτεχνίας, της εθνικής. Μια αλυσίδα κρίσιμων προβλημάτων, στην επίλυση των οποίων ο Κάλβος επιχείρησε να πει τον δικό του λόγο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμών, ιταλικών και ελληνικών, θεωρητικών και πρακτικών, πρέπει να κατανοηθεί η επιμονή και η αντοχή στον χρόνο του ζητήματος της γλώσσας και η πολύτροπη ενασχόληση μαζί του. Το αίτημα της γλωσσικής κα-

θαρότητας, εν προκειμένω, είτε αναφερόμαστε στην ιταλική είτε στην ελληνική περίπτωση, δεν αποτελεί μία απλή έκφραση προτίμησης' το γνωρίζουμε. Συνδέεται, στον νου του Κάλβου, όπως και σε κείνον των δασκάλων και συνοδοιπόρων του, με το κρίσιμο ζήτημα της διαμόρφωσης του εθνικού γλωσσικού οργάνου. Κι εδώ εντάσσεται όχι μόνο το ζήτημα της «φθοράς» των γλωσσών (που αφορούσε εξίσου την ελληνική και την ιταλική περίπτωση), αλλά και εκείνο της αντιπαλότητας των διαλέκτων με τις ακόμα ανύπαρκτες, καθότι ιδεατές, υπό διαμόρφωση, εθνικές γλώσσες: η διαλεκτική λογοτεχνία, ακόμα και εκείνη του ύψους της τσοκανικής, δεν μπορεί να αποτελέσει την εθνική λογοτεχνία. Αλλά, μαζί με το παραπάνω, υπήρχε το άλλο ουσιώδες ζήτημα, εκείνο της εξάρτησης των διαμορφούμενων εθνικών γλωσσών και λογοτεχνιών από τις «κυρίαρχες κουλτούρες» (όπως ήταν η γαλλική για την Ιταλία). Η ενότητα και η ιδιοπροσωπία επιβάλλουν με τη σειρά τους την υπεράσπιση της πολιτιστικής αυτονομίας του έθνους, αφού η πολιτική αυτονομία δεν αρκεί, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί δίχως την πολιτιστική αυτονομία. Ο Κάλβος θα επανέλθει συχνά σε αυτά τα ζητήματα και στοιχεία των προβληματισμών του θα εντοπίσουμε όχι μόνο στα κριτικά κείμενα για τον Nota και τον Pananti, αλλά οπωσδήποτε και σε εκείνο για τη μετάφραση του *Παύλος και Βιργίνια* του Bernardin de Saint-Pierre από τον Νικόλαο Πίγκολο, στο κείμενο «Ίονια νησιά» (1826), καθώς και στις σημειώσεις του για το θέμα της ερασμιακής προφοράς («Για το σύστημα του Έρασμου»). Το ίδιο ζήτημα γνωρίζουμε ότι τον απασχόλησε, πέρα από τα εδώ δημοσιευόμενα κείμενα, και στις πολύ γνωστές διαλέξεις του στο Λονδίνο, το 1818-1819, επικεντρωμένες στο ελληνικό ζήτημα, αλλά και στις φιλοσοφικές του παραδόσεις, καθώς είναι μαρτυρημένη η αγωνία του για τη «δημιουργία» της κατάλληλης ελληνικής ορολογίας.

Και αν αντιλαμβανόταν την κρίσιμότητα του ζητήματος της γλώσσας, κατανοούσε επίσης ότι η λύση του θα έρθει μόνο εντός ενός οργανωμένου πλαισίου, με τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και άρα με τη σταθερή λειτουργία των σχολείων. «Σήμερα κανείς δεν προσπαθεί να γράψει για το έθνος [...], αλλά μόλις δημιουργηθούν σχολεία...», σημειώνει στην κριτική του για τον Πίγκολο, τις μέρες της Ελληνικής επανάστασης. Λίγους μήνες μετά, θα βρεθεί στην ευχάριστη θέση να διαπιστώσει την αλήθεια αυτής της σκέψης, όταν θα θελήσει να μιλήσει για την πνευματική

και κοινωνική πραγματικότητα ενός άλλου, ευτυχέστερου στα μάτια του Κάλβου, πιο γαλήνιου, αν μη τι άλλο, εκείνη τη στιγμή ελληνικού τόπου: των υπό βρετανική προστασία Ιόνιων νησιών. Εκεί θα μπορέσει με σιγουριά να βεβαιώσει ότι, λόγω της συστηματικής οργάνωσης της παιδείας, σε διάστημα λίγων χρόνων η γλώσσα θα έχει αποκτήσει κανόνες, ομοιομορφία και καθαρότητα. Και δεν είναι άσχετα με αυτήν ακριβώς τη λογική, τη λογική δηλαδή της αντιμετώπισης των πνευματικών, αλλά και των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων εντός της οργανωμένης κοινωνίας, τα κείμενα εκείνα που μαρτυρούν έναν ευρύτερο προβληματισμό: αν το θέμα της γλώσσας και της συνολικής πνευματικής ανόδου μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσω της δημιουργίας των κατάλληλων θεσμών (βλ. το κείμενο «Ιόνια νησιά»), με τον ίδιο τρόπο και όχι με εμβλωματικές, επεισακτες ή πατερναλιστικές λύσεις θα αντιμετωπιστεί και εκείνο της οικονομικής ανόδου της κοινωνίας (βλ. για παράδειγμα το κείμενο «Καλλιέργεια του μεταξιού», 1845).

Υπό μίαν άλλη οπτική, πολλά από τα εδώ δημοσιευόμενα κείμενα μας φανερώνουν έναν άνθρωπο ο οποίος παρακολουθεί μεγάλα ζητήματα, μεγάλες συζητήσεις και επιχειρεί να καταγράψει, να καταλάβει, να σχολιάσει, να παρέμβει: πέρα από το ομολογουμένως αμήχανο «Κλίμα του Κορντοφάν» (1845) ή το «Επίκρισις Θεολογική» (1849), το οποίο όμως συνδέεται άμεσα με τις παπικές επιδιώξεις της στιγμής αλλά και μας θέτει άλλη μία φορά μπροστά στο δύσκολο θέμα των θεολογικών γνώσεων και απόψεων του Κάλβου, η «Απολογία της αυτοκτονίας», για παράδειγμα, μπορεί να είναι ένας δίχως πρωτοτυπία, απλοϊκός απόηχος μεγάλων συγκρούσεων, τεκμηριώνει ωστόσο την εκ μέρους του Κάλβου παρακολούθηση της εξαιρετικά κρίσιμης συζήτησης σχετικά με το νόημα, τη δυνατότητα και τις χρήσεις της αυτοκτονίας: μιας μακράς ευρωπαϊκής και βεβαίως ιταλικής συζήτησης με έντονα τα πολιτικά χαρακτηριστικά στις μέρες του, σπέρματα της οποίας εντοπίζουμε όχι μόνο στις Ωδές αλλά και στην τραγωδία *Θηραμένης*. Το «Σχέδιο νέων αρχών», επίσης, που αποτελεί μία αποσπασματική καταγραφή σκέψεων εμπνευσμένων από τη *Nuova Scienza* του Giambattista Vico και απηχεί παράλληλα μεγάλες συζητήσεις της εποχής (Giuseppe Parini, Melchiorre Cesarotti κ.ά.), ακόμα κι αν δεν ευτύχησε να ολοκληρωθεί με την έκδοση της φιλόδοξης καλβικής *Poetica Sacra*, ψήγμα-

τά του έφτασαν πολύ μακριά, αφού τα ανιχνεύουμε και στα «Μαθήματα Φιλοσοφίας» (1840-1841). Με τρόπο έμμεσο, ακόμα και τα τελευταία αυτά μπορούν να φωτίσουν τις διανοητικές του επιλογές, την επικοινωνία και εξοικείωσή του με τον κόσμο του ελληνικού αλλά κυρίως του ευρωπαϊκού φιλοσοφικού στοχασμού και το εύρος των ανησυχιών του: έμμεσα, όμως, και ίσως διαθλασμένα, καθότι δεν πρόκειται για εντελώς αυτόνομες υποκειμενικές επιλογές και προτιμήσεις, αφού το πλαίσιο της Ακαδημίας και οι επί του προκειμένου επιλογές του Guilford προοικονομούσαν το είδος της Φιλοσοφίας που επιτρεπόταν να εισαχθεί στον περίβολο του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου: όχι ρηξικέλευθες ιδέες, όχι η γαλλική Ιδεολογία ή ο γερμανικός ιδεαλισμός. Οπότε, η Σκωτική φιλοσοφική σχολή, τις θέσεις της οποίας κατά κύριο λόγο αποτυπώνει και ο Κάλβος στα «Μαθήματα» του, ήταν η προτιμητέα και άρα εξ αρχής δεδομένη. Χάρη στον εντοπισμό των πλούσιων πηγών των «Μαθημάτων», μπορούμε επιπλέον να διερευνήσουμε καλύτερα τις πνευματικές και γλωσσικές δυνατότητες της εποχής και ίσως να προσεγγίσουμε την απάντηση του ερωτήματος για τις φιλοσοφικές θέσεις του ίδιου του Κάλβου.

Στο πλαίσιο, πάντα, της επαφής του με τις «μεγάλες συζητήσεις», μπορούμε αναμφίβολα να αντιληφθούμε το νόημα της ειρωνικής και επιθετικής «Συγχαρητήριας επιστολής στον Γεώργιο Θεριανό» (1828): ως απόηχο των ευρωπαϊκών συζητήσεων για την έννοια της ευφυΐας (ψήγματα της οποίας εντοπίζουμε και στο «Σχέδιο νέων αρχών»), καθώς και για τη σχέση τέχνης και επιστήμης σε μια εποχή δυναμικών συζητήσεων, οι όροι των οποίων αναπροσαρμόζονταν μέσα από τις συγκρούσεις ρευμάτων σκέψης που μάθαμε να ορίζουμε ως κλασικισμό και ρομαντισμό.

Αλλά, αν στα παραπάνω αναγνωρίζουμε απόηχους ή μακρινές αντηχήσεις μιας Ευρώπης που σταδιακά ξεμάκραινε πια από τον ορίζοντα του «κερκυραίου καθηγητή», μία τουλάχιστον φορά, ο Κάλβος επιχείρησε να παρέμβει σε ένα κρίσιμο ζήτημα των ιταλικών γραμμάτων, ως λόγιος και ως αποδεδειγμένος γνώστης: ήταν το 1846, όταν δημοσίευσε την ορθή εκδοχή ορισμένων αποσπασμάτων των ανολοκλήρωτων φροσκολικών *Χαρίτων* σε ένα κερκυραϊκό περιοδικό («Αποσπάσματα του Ύμνου στις Χάριτες»). Ως λόγιος θέλησε να παρέμβει, ως μάρτυρας που κρατούσε κληρονομιά τα κείμενα από την εποχή της κοινής του ζωής με τον Ούγκο Φόσκολο, νομί-

ζω, και όχι από διάθεση ανταπόδοσης, νοσταλγίας ή ευγνωμοσύνης: έτσι τουλάχιστον θεωρώ πως μαρτυρούν η ως τότε πολύχρονη σιωπή του, μα και το στεγνό εισαγωγικό σημείωμά του. Οι επόμενες εξελίξεις του εκδοτικού ζητήματος των *Χαρίτων*, αλλά και το γεγονός ότι η παρέμβασή του πέρασε μάλλον απαρατήρητη στην Ιταλία, αφού είδε το φως σε ένα περιοδικό έξω από τα όρια των κεντρικών ιταλικών συζητήσεων, δεν του επέτρεψαν να επανέλθει στο θέμα, όπως ήλπιζε και υποσχόταν. Πάντως, σε αντίθεση με τους πρώτους φοσκολιστές και φανατικούς εχθρούς του Κάλβου (Camillo Antona-Traversi, Giuseppe Chiarini κ.ά.), αλλά και με νεότερες απόψεις (π.χ. του Filippo Maria Pontani), η σημερινή φιλολογική έρευνα έχει αναγνωρίσει τη συμβολή του Κάλβου, μέσω του δημοσιεύματος αυτού, στην αντιμετώπιση κρίσιμων εκδοτικών προβλημάτων του ανολοκλήρωτου και απαιτητικού αυτού έργου του Ούγκο Φόσκολο.

Δημήτρης Αρβανιτάκης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΥΜΝΟΥ ΣΤΙΣ ΧΑΡΙΤΕΣ

Ι. Ο Ανδρέας Κάλβος έχει συνδεθεί με το ποίημα του Ούγκο Φόσκολο *Le Grazie* (*Οι Χάριτες*) αφενός επειδή συνεργάστηκε με τον ποιητή, ως αντιγραφέας, κατά την πρώτη φάση της σύνθεσης του ποιήματος (Φλωρεντία, 1812-1813) και αφετέρου επειδή εξέδωσε, πολλά χρόνια μετά (1846), στην Κέρκυρα τα «Frammenti dell'Inno alle Grazie» («Αποσπάσματα του Ύμνου στις Χάριτες»), που ανήκαν στην ίδια εκείνη φάση της σύνθεσης.¹ Η άμεση και εντατική συμμετοχή του στην εξέλιξη της δημιουργικής εργασίας του Φόσκολο στο ποίημα των *Χαρίτων*² άσκησε, τότε και στη συνέχεια, μια

1. [Andreas Kalvos], «Frammenti dell'Inno alle Grazie», *Giornale di legislazione, giurisprudenza, letteratura, scienze e varietà di utili conoscenze*, Κέρκυρα, τόμ. Β', 1846, σ. 248-261 (το κείμενο του Κάλβου στη σ. 248). Αναδημοσιεύσεις και μεταφράσεις του κειμένου: Spiridione de Biasi, «Frammenti sconosciuti dell'Inno alle Grazie pubblicati da Andrea Calbo», *La Domenica Letteraria*, Ρώμη 1885, σ. 337 κ.ε. (όχι αυτοψία): Camillo Antona-Traversi, «Frammenti sconosciuti dell'Inno alle Grazie pubblicati da Andrea Calbo», στο: ο ίδιος, *Curiosità foscoliche in gran parte inedite*, Nicola Zanichelli, Μπολόνια 1889, σ. 333-365 (το εισαγωγικό του Κάλβου στις σ. 337-338): Γεώργιος Θ. Ζώρας, *Ανδρέου Κάλβου πολεμικά διατριβαί (Άγνωστα δοκίμια του ποιητού των Ωδών)*, Αθήνα, Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1957, σ. 99-100 (κείμενο και μετάφραση): ο ίδιος, «Απόσπασμα των "Χαρίτων" του Φωσκόλου εκδοθέν υπό του Κάλβου», στο: ο ίδιος, *Ανδρέου Κάλβου Ωδή εις Ιονίους και άλλα μελετήματα*, Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρ. 27, Αθήνα 1960, σ. 61-82 (το εισαγωγικό του Κάλβου, πρωτότυπο και μετάφραση, στη σ. 66). Πβ. Ugo Foscolo, *Poesie e carmi (Poesie – Dei Sepolcri – Poesie postume – Le Grazie)* [= *Edizione Nazionale delle Opere di Ugo Foscolo*, τόμ. 1], επιμέλεια: Francesco Pagliari – Gianfranco Folena – Mario Scotti, Le Monnier, Φλωρεντία 1985, σ. 478-479 (σύνοψη της ιταλικής βιβλιογραφίας).

2. Το ποίημα (*carme*) έμεινε, όπως είναι γνωστό, ανολοκλήρωτο και μόνο ορισμένα επιλεγμένα αποσπάσματα, παρουσιασμένα ως ελεύθερη μετάφραση ενός αρχαίου ύμνου, δημοσιεύτηκαν από τον ίδιο τον Φόσκολο στο *Outline Engravings and Description of the Woburn Abbey Marbles* (W. Nicol, Λονδίνο 1822), ένα βιβλίο που απεικόνιζε και σχολίαζε τα γλυπτά της συλλογής του δούκα του Bedford. Οι φοσκολικοί «Versi del Velo» («Στί-

αναμφισβήτητη γοητεία στη φαντασία του νεαρού έλληνα που φιλοδοξούσε να ακολουθήσει τον δρόμο της λογιισύνης, είτε λόγω του μυθικού και «μεταφυσικού» θέματος των θεοτήτων που πραΰνουν τα πάθη των θνητών και τους κατευθύνουν στο καλό και το αληθινό, είτε λόγω του μεγάλου μαθήματος του ύφους του ποιήματος, μίας σύγχρονης σύνθεσης στο πνεύμα των αρχαίων ύμνων.

Η πρώτη γνωστή πληροφορία για τη δραστηριότητα του Κάλβου ως αντιγραφέα των φοσκολικών έργων περιλαμβάνεται στην επιστολή που απηύθυνε ο Φόσκολο, από τη Φλωρεντία, στον φίλο του Μιχαήλ Σικελιανό (1 Οκτωβρίου 1813). Εκεί, μιλώντας για τον Κάλβο, ανάμεσα στα άλλα χαρίσματα αυτού του «αναδεδυμένου πνεύματος», επεσήμαινε τον «κομψό γραφικό του χαρακτήρα» και τις γλωσσικές και πνευματικές του ικανότητες: «[γνωρίζει] λίγα γαλλικά και ελληνικά, αλλά πάρα πολλά ιταλικά».³ Την ίδια μέρα, στην επιστολή με την οποία παρουσίαζε με θέρμη τον Κάλβο στον εξάδελφό του Διονύσιο Βούλτσο, αναφερόταν στις άοκνες προσπάθειες που κατέβαλε ως παιδαγωγός του «Στεφανάκου» Βούλτσου, υπογράμμιζε ξανά τον «εξαιρετικό γραφικό του χαρακτήρα» και δεν παρέλειπε να σημειώσει «το όφελος που ο καλός Ανδρέας αποκομίζει εργαζόμενος μαζί μου, αντιγράφοντας τα γραπτά μου και μελετώντας τα βιβλία των κλασικών υπό τη δική μου καθοδήγηση».⁴ Δεν επρόκειτο, λοιπόν, για μια δραστηριότητα απλού αντιγραφέα (που, ωστόσο, πάντα ενέχει και μία διαδικασία κατανόησης-ερμηνείας), αλλά για μια αληθινή φιλολογική μαθητεία κοντά σε έναν μεγάλο συγγραφέα, μαθητεία που πραγματοποιούνταν με την ενεργή συμμετοχή του σε μία εξαιρετικά γόνιμη φάση ποιητικής δημιουργίας του Φόσκολο, ενώ ταυτόχρονα ανέπτυσσε ο ίδιος τη δική του, προσωπική και διακριτή ποιητική δραστηριότητα. Υπ' αυτή την έννοια, κατανοούμε καλύτερα τη συγκινητική επιστολή που απηύθυνε ο Ανδρέας, από τη Φλωρεντία, στον Φόσκολο, στις 9 Δεκεμβρίου 1815, κατά την εποχή της εξορίας

χοι του Πέπλου») εμφανίζονται και στην περιγραφή των *Χαρίτων* του Canova (*The Graces*) και στη *Dissertation on an ancient Hymn to the Graces*. By Ugo Foscolo, που εντάχθηκαν στο Παράρτημα, όπου και δημοσιεύτηκαν έξι ακόμα αποσπάσματα του ανολοκλήρωτου ποιήματος.

3. Ugo Foscolo, *Epistolario*, τόμ. 4 [= *Edizione Nazionale delle Opere di Ugo Foscolo*, τόμ. 17], επιμέλεια: Plinio Carli, Felice Le Monnier, Φλωρεντία 1954, σ. 377-378.

4. Στο ίδιο, σ. 382.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ

Η «Apologia del suicidio» («Απολογία της αυτοκτονίας»)¹ δημοσιεύτηκε σχεδόν εκατό χρόνια μετά την εποχή που γράφτηκε, από τον Camillo Antona-Traversi, σπουδαίο μελετητή του Ούγκο Φόσκολο, το 1916.² Στο δημοσίευμα εκείνο ο Antona-Traversi έφερε στο φως το υλικό ενός «φακέλου» που κατείχε, και στον οποίο εντάσσονταν, πέρα από έναν αριθμό

1. Η ανάλυση που ακολουθεί αποτελεί συντομευμένη μορφή της μελέτης: Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας. Ένα «αφελές» κείμενο του Ανδρέα Κάλβου*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2012 (ο αναγνώστης παραπέμπεται εκεί για την πλήρη βιβλιογραφική τεκμηρίωση).

2. Camillo Antona-Traversi, «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo (Da un carteggio privato da me posseduto)», *Rassegna Critica della Letteratura Italiana*, έτ. 21, τόμ. 12 (1916), σ. 162-177 (το κείμενο στις σ. 174-177). Αναδημοσιεύσεις και μεταφράσεις: Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Η περί αυτοκτονίας απολογία του Κάλβου», *Νέα Εστία*, έτ. 11, τόμ. 22, τχ. 259 (1 Οκτωβρίου 1937), σ. 1444-1446 (μετάφραση)· Andrea Calbo, *Opere italiane (Teramene – Le Danaidi e scritti minori)*, επιμέλεια: Giorgio Zoras, Istituto per l'Europa Orientale, Ρώμη 1938, σ. 117-119 (κείμενο· ο Ζώρας επανέλαβε τη δημοσίευση στο περ. *Ραδιοεπιθεώρησης. Μηνιαίο Δελτίο Ελληνο-ιταλικής Πνευματικής Επικοινωνίας*, τχ. 4 [Ρώμη, Απρίλιος 1940], σ. 218-221)· Νικόλαος Τωμαδάκης: «Ανδρέου Κάλβου “Εις εαυτόν”», *Το Νέον Κράτος*, έτ. Δ', τχ. 35 (Ιούλιος 1940), σ. 743-751 (το κείμενο: σ. 746-749)· Ρήγας Γαρταγάνης, *Ανδρέας Κάλβος. Άπαντα*, τόμ. 2, Ο Κεραμεύς, Αθήνα 1960, σ. 125-128 (και αναδημοσιεύσεις: *Άπαντα Κάλβου*, εκδόσεις Πέλλα – Θ. Παπαδόπουλος [Αθήνα], 1981, σ. 139-143· *Πολιορκία. Γραφή και Ανάγνωση*, περίοδος Γ', έτ. 11, τόμ. Δ', τχ. 7 [Απρίλιος-Μάιος 1988], σ. 10-11)· Μαριέττα Ε. Γιαννοπούλου, «Ενώ γιορτάζεται το έτος του: Τα ήσσονα ιταλικά έργα του Κάλβου. Η “Απολογία της αυτοκτονίας”», εφ. *Η Βραδυνή*, 17 Φεβρουαρίου 1960, σ. 5, 6· Νέστωρ Κουράκης, «Ανδρέα Κάλβου. Απολογία της αυτοκτονίας», *Μανδραγόρας*, τχ. 14-15 (Οκτώβριος 1996 - Φεβρουάριος 1997), σ. 8-14. Η μελέτη του τελευταίου δημοσιεύτηκε και στον συλλογικό τόμο *Μνήμη Νίκου Σ. Φωκά*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 65-96 και αποσπασματικά στο: ο ίδιος, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες. Β': Πραγματολογική προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα*, β' αναθεωρημένη έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 55-72. Πιο πρόσφατη έκδοση και μετάφραση του κειμένου: Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας*, ό.π., σ. 50-57.

επιστολών, η «Απολογία» και ένα ακόμα καλβικό κείμενο, το «Progetto di nuovi principj di Belle Lettere applicabili alle Belle Arti» («Σχέδιο νέων αρχών της λογοτεχνίας που μπορούν να εφαρμοστούν στις καλές τέχνες»). Δυστυχώς, η δημοσίευση συνοδευόταν από ελάχιστα διαφωτιστικά σχόλια, καθώς το βασικό ενδιαφέρον του μελετητή, όπως το επαναλάμβανε άλλωστε συχνά, ήταν λιγότερο ο Κάλβος και περισσότερο ο Φόσκολο. Όστε, ευκαιριακή και ετερόφωνη η ανακάλυψη είχε ως αποτέλεσμα να μην ενδιαφερθεί ο Ιταλός εκδότης για την πλήρη δημοσίευση των κειμένων ή για τη συστηματική περιγραφή τους, αλλά ούτε και να θελήσει να υποστηρίξει το υλικό με πληροφορίες ή διευκρινίσεις βοηθητικές για τον μελετητή.

Ο Antona-Traversi, λίγο μετά τη δημοσίευσή του, στις 20 Νοεμβρίου του 1917, προσέφερε αυτά τα καλβικά χειρόγραφα στη Biblioteca Labronica του Λιβόρνου, δίχως να μας πληροφορήσει ποτέ για την πηγή απ' όπου τα είχε προμηθευτεί.³ Το πρόβλημα της προέλευσης, αλλά και όσα θα δούμε στη συνέχεια, φαίνεται πια αδύνατο να λυθούν, εφόσον, όπως μας πληροφορούσε ο Mario Vitti, τον Ιούνιο του 1961, επικαλούμενος τη διαβεβαίωση του διευθυντή της Biblioteca Labronica, «όλος ο φάκελος, που τον περιέγραψε ο N. B. Τωμαδάκης, έχει εξαφανισθή μέσα στον πόλεμο με τον βομβαρδισμό του κτιρίου όπου στεγαζόταν άλλοτε η Βιβλιοθήκη Labronica».⁴

Παρά τη δημοσίευση του Antona-Traversi, έπρεπε να περάσουν πάνω από είκοσι χρόνια για να γνωρίσει το ελληνικό κοινό την «Απολογία» και το «Σχέδιο». Ούτε ο Σπυρίδων δε Βιάζης στην πολύ ενημερωμένη μελέτη του «Τα Ιταλικά και τα εν πεζώ λόγω έργα του Κάλβου» (1918-1919),⁵ ούτε ο Σπύρος Μινώτος στο κείμενό του «Από τ' αρχείο του Κάλβου» (1928) δημοσίευσαν το κείμενο, αν και ο δεύτερος ρητά το γνώριζε (όπως και το «Σχέδιο»), μέσω της δημοσίευσης του Antona-Traversi.⁶

3. Βλ. Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας*, ό.π., σ. 33.

4. Vitti, *Πηγές για τη βιογραφία του Κάλβου [Επιστολές 1813-1820]*, *Ελληνικά. Περιοδικόν Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Παράρτημα, αρ. 15, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 12 και σημ. 13.

5. Σπυρίδων δε Βιάζης, «Τα Ιταλικά και τα εν πεζώ λόγω έργα του Κάλβου», *Ελληνική επιθεώρησης*, έτ. ΙΑ'-ΙΒ', τχ. 127 (Μάιος 1918) - τχ. 138 (Απρίλιος 1919).

6. «Από τ' αρχείο του Κάλβου. Ιταλικοί στίχοι», *Ιόνιος Ανθολογία*, έτ. Β', τχ. 21 (Δεκέμβριος 1928), σ. 121-123. Ο Μινώτος υποσχόταν να δημοσιεύσει τα δύο κείμενα, αλλά δεν το έκανε.

Έτσι, η «Απολογία» έγινε γνωστή στο ελληνικό κοινό με αρκετή καθυστέρηση. Ο Γεώργιος Ζώρας εδημοσίευσε αρχικά (1937) τη μετάφρασή της στο περιοδικό *Νέα Εστία* και την επόμενη χρονιά συμπεριέλαβε το πρωτότυπο ιταλικό κείμενο (δίχως τη μετάφραση) στον τόμο *Opere italiane*, συνοδεύοντάς το με ελάχιστα εισαγωγικά σχόλια, σχεδόν αυτούσια με εκείνα που ένα χρόνο πριν είχε γράψει για τη δημοσίευση της *Νέας Εστίας*.⁷

«Ανάμεσα στα χαρτιά του Κάλβου», σημείωνε εισαγωγικά ο Antona-Traversi, «βρίσκεται επίσης και μια *Απολογία της αυτοκτονίας*, που είναι ανυπόγραφη». Αλλά ήταν και άτιτλη. Στη θέση του τίτλου υπήρχε η φράση «A. A. Calbo» («Στον Α. Κάλβο») και αυτήν χρησιμοποίησε ως τίτλο ο ιταλός μελετητής. Ο γραφικός του χαρακτήρας δεν φαίνεται να δημιούργησε στον Antona-Traversi την ισχυρή εντύπωση ότι επρόκειτο για χειρόγραφο του Κάλβου, όπως έγινε με το «Σχέδιο» (για το οποίο σημειώνει: «ο ευκρινής γραφικός χαρακτήρας προέρχεται σίγουρα από το χέρι του Κάλβου»)⁸. Από τα γραφόμενά του, βεβαίως, συνάγεται εμμέσως ότι αποδίδει το κείμενο στον Κάλβο, αφού το βρήκε «ανάμεσα στα χαρτιά του» και το περιέλαβε στην εν λόγω δημοσίευση. Η πατρότητα του κειμένου στη συνέχεια δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν, και σίγουρα όχι από τους πρώτους εκδότες του στην Ελλάδα, τον Ζώρα και τον Τωμαδάκη, οι οποίοι, κατά τη μαρτυρία τους, εξέτασαν το ίδιο το χειρόγραφο.⁹

Ο τίτλος που τελικά επικράτησε, παρά τα αυτονόητα προβλήματα και τις επιφυλάξεις που λογικά θα έπρεπε να γεννήσει η επίταξη του «Στον Α. Κάλβο» δεν σχολιάστηκε ουσιαστικά από τους μελετητές. Ο μεν Ζώρας επέμεινε στον τίτλο «*Apologia del suicidio*» / «*Απολογία της αυτοκτονίας*» (ήταν αυτός που τον εισήγαγε, ενώ ο Antona-Traversi, που χρησιμοποίησε το «A. A. Calbo», αντιμετώπισε τη φράση «*Apologia del suicidio*» μάλλον ως συνοπτική απόδοση του περιεχομένου), ο δε Τωμαδάκης, ακολουθώντας

7. Βλ. σχετικά παραπάνω, σημ. 2.

8. Βλ. Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας*, ό.π., σ. 36-37.

9. Ενδεικτικό, πάντως, της μάλλον πρόχειρης αντιμετώπισης του προβλήματος είναι ότι ο Ζώρας, για να αποδώσει το κείμενο της «Απολογίας» στον Κάλβο, μεταφέρει αυθαίρετα την παρατήρηση του Antona-Traversi για τον γραφικό χαρακτήρα του «Σχεδίου» στο κείμενο της «Απολογίας»! Βλ. Ζώρας, «Η περί αυτοκτονίας απολογία του Κάλβου», ό.π., σ. 1444 και Calbo, *Opere italiane*, ό.π., σ. 19. Πβ. Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας*, ό.π., σ. 40-41.

PROGETTO DI NUOVI PRINCIPI
DI BELLE LETTERE
APPLICABILI ALLE BELLE ARTI

È ricantata sentenza che le Scienze e le Arti siano state trovate per rendere migliori e più felici (forse) gli Uomini; ma come la somma necessità dettò sublimi e sicure le regole alla pietà di quei primi; così poi, dalla necessità passando alla utilità, e dall'utilità a quanto era comodo, e da questo al lusso, la ragione di queste regole andò smarrita in gran parte, onde siamo forzati o a ricorrere a nozioni vaghe, o a rapportarci al gusto di coloro che, dotati di maggiori cognizioni e molta perspicacia, siedono a legislatori e giudici degli artefici e de' poeti. Ma della verità di queste nozioni, e della rettitudine di questi giudici, chi ne accerta? Le prime storie mostrano come presso tutti i popoli il medesimo germe produsse il medesimo frutto. Quelle dei dì presenti, che di quante nazioni contiamo civilizzate non ve ne sono due che uniformino nel gusto; e risulta da ciò, come ogni nazione avendo i proprj giudici, *per corruzione di principj*, contrasterà sulla realtà di un bello. Pure se le passioni si formano per via di sensazioni, e negli uomini vi è eguaglianza di sensi, vi sarà ancora eguaglianza di passioni (intendasi delle principali e della qualità di queste); e le passioni avvertendoci del buono e del bello, quel bel quadro, o quel poema, sarà bello per ogni popolo; se non che, attraversando la via i costumi, una pittura che rappresenti banchetti di umane carni piacerà tanto agl'Irochesi, quanto spiacerà a noi che ci contentiamo della rapina soltanto.

Sorgerà dunque come luce divina quella Scienza che, parlando delle passioni, accenni le prime radici del bello e del buono nelle lettere. Chè se ti parlo come ti persuaderò quand'io, ignorando il come ti attrae un

ΣΧΕΔΙΟ ΝΕΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΠΟΥ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΤΟΥΝ
ΣΤΙΣ ΚΑΛΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Έχει εκφραστεί κατά κόρον η άποψη ότι οι Επιστήμες και οι Τέχνες ανακαλύφθηκαν για να κάνουν καλύτερους και ευτυχέστερους (ίσως) τους Ανθρώπους. Αλλά, όπως η ύψιστη ανάγκη υπαγόρευσε στην ευσπλαχνία των πρώτων εκείνων <ανθρώπων> υψηλούς και ασφαλείς τους κανόνες, έτσι, κατόπιν, περνώντας από την ανάγκη στην ωφελιμότητα, από την ωφελιμότητα στην άνεση και από την τελευταία στην πολυτέλεια, ο λόγος αυτών των κανόνων χάθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του. Ως εκ τούτου, είμαστε αναγκασμένοι ή να προστρέχουμε σε έννοιες αόριστες ή να επαφιέμεθα στο γούστο εκείνων που, προικισμένοι με περισσότερες γνώσεις και πολλή οξύδερκεια, στέκουν ως νομοθέτες και κριτές των τεχνιτών και των ποιητών. Αλλά, για την αλήθεια αυτών των εννοιών και για την ορθότητα αυτών των κριτών, ποιος μας διαβεβαιώνει; Οι πρώτες ιστορίες δείχνουν ότι σε όλους τους λαούς, ο ίδιος σπόρος παρήγαγε τον ίδιο καρπό. Εκείνες των τωρινών ημερών <δείχνουν> ότι από όλα τα έθνη που θεωρούμε πολιτισμένα δεν υπάρχουν ούτε δύο που να ταυτίζονται ως προς το γούστο. Από αυτό συνάγεται ότι κάθε έθνος, έχοντας τους δικούς του κριτές, λόγω της αλλοίωσης των αρχών, αμφισβητεί την πραγματικότητα του ενός και μοναδικού ωραίου. Όμως, αν τα πάθη διαμορφώνονται μέσω των αισθήσεων, και στους ανθρώπους υπάρχει ομοιότητα αισθημάτων, θα υπάρχει επιπλέον και ομοιότητα παθών (των βασικών, εννοείται και της ποιότητάς τους). Και αφού τα πάθη μάς φανερώνουν το αγαθό και το ωραίο, εκείνος ο ωραίος πίνακας ή εκείνο το ποίημα, θα είναι ωραίο για κάθε λαό. Αλλά, όμως, καθώς παρεμβάλλονται τα ήθη, ένας πίνακας που αναπαριστά συμπόσια με ανθρώπινο κρέας, τόσο θα αρέσει στους Ιροκέζους όσο θα απαρέσκει σε μας, που ικανοποιούμαστε μονάχα με την αρπαγή.

Θα αναδυθεί, λοιπόν, σαν θείο φως η Επιστήμη εκείνη, η οποία, μιλώντας για τα πάθη, θα εντοπίσει στα γράμματα τις πρώτες ρίζες του ωραίου

| ΜΑΘΗΜΑ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ
ἐκφωνηθὲν παρὰ τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου, καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

1

Κύριοι,

Ὁ ἄνθρωπος δύο εἶδη ὄντων γνωρίζει ὑπαρξιν, δηλαδή τῶν σωμάτων καὶ ὑπαρξιν τῶν πνευμάτων, τὰ ὅποια θεωρεῖ ὅλως διόλου τὸ ἐν διάφορον τοῦ ἄλλου, καθότι θεωρεῖ διαφορὰς μεταξὺ αὐτῶν ἐκ διαμέτρου διαφερούσας. Πλὴν ἤμποροῦσέ τις νὰ εἶπη, καὶ ἴσως εἶπεν, ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων εἶναι ἀπλῶς ὑποθετική, καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι ὄχι πραγματική, καὶ νὰ ζητήσῃ προσέτι ὁ τοιοῦτος, ὁποῖα ἡ πραγματικὴ φύσις τῶν τοιούτων καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Τὰ τοιαῦτα ὅμως εἶναι ζητήματα, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην ἰκανότητα, καὶ μόνος ὁ πλάσας τὰ πάντα Θεὸς γνωρίζει τὰ τοιαῦτα ζητήματα εἰλικρινῶς καὶ πραγματικῶς. Ἐπειδὴ δὲ μία τοιαύτη συζήτησις εἶναι ματαία, διὰ τοῦτο ἀφίνομεν αὐτὴν κατὰ μέρος καὶ παρατηροῦμεν τὰ πράγματα, καθὼς μᾶς παρουσιάζονται, τοῦ ὁποίου τεθέντος, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ διακρίνη τὴν γνῶσιν του εἰς τὰ σώματα καὶ εἰς τὰ πνεύματα.

Αἱ περὶ τῶν <σωμάτων> γνώσεις εἶναι ποικίλαι, καὶ τοῦτο, διότι, ὑποπίπτουσαι εἰς τὰς αἰσθήσεις, δύνανται νὰ ἐξετασθῶσιν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καθ' ὅλην αὐτῶν¹ τὴν ἕκτασιν καὶ καθ' ὅσον ἐπιδέχονται, καὶ ἐντεῦθεν τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν ἡ πληθὺς.

Αἱ δὲ τῶν πνευμάτων γνώσεις εἶναι πολλὰ ὀλίγαι μὲ τὰς προηγουμένας προβαλλομένας, καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἀνθρώπινος | νοῦς πρὸς τὰ τοιαῦτα εἶναι πολλὰ περιορισμένος.

2

Καθ' ὅσον ἀποβλέπει τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα, μ' ὅλον ὅτι δὲν ἔχομεν τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικῆς του φύσεως, πλὴν γνωρίζομεν ἀρκετὰ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἀκολούθως διὰ τοῦ μέσου τούτου λαμβάνομεν ὄχι ὀλίγας γνώσεις. Καθ' ὅσον ὅμως ἀποβλέπει τὸν Θεὸν πνεῦμα, ὄντα δὲν γνωρίζομεν παρὰ ὀλίγα, ἐπίσης ὀλίγας γνώσεις ἔχομεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων πνευμάτων, τῶν μηδεμίαν σχέ-

1. αὐτῶν διόρθωσα: χφ. αὐτήν.

σιν ἐχόντων μὲ ἡμᾶς αὐτούς· καὶ ταύτας τὰς περὶ τῶν τοιούτων πνευμάτων γνώσεις πολλὰς ἢ ὀλίγας ἀπαντῶμεν πάντοτε διὰ τοῦ ἡμετέρου νοῦς.

Ἐκ τῶν προηγουμένων ἔπεται, ὅτι ἡ θεωρία τῶν πνευμάτων ἐμβαίνει εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, τὴν καλουμένην Φιλοσοφίαν, βάσιν ἔχουσαν αὐτὸν τὸν ἡμέτερον νοῦν. Καὶ ἐντεῦθεν ἔπεται, χωρὶς ἄλλης τινὸς προσθήκης, ὅποια ἡ ἀξία ἢ μᾶλλον ἡ μεγίστη ἀξία τῆς Φιλοσοφίας. Ἄν καὶ ἡ τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν πρόοδος μέχρι τινὸς δὲν ἔγεινεν ἀνάλογος, ἐκείνη ὅμως τῆς Φιλοσοφίας ἔμεινε διὰ παντὸς στάσιμος· ἔμεινε στάσιμος, διότι οἱ φιλοσοφοῦντες, ζητοῦντες προβλήματα ἄλυτα, ἀμφιβάλλουν <διὰ> τὴν ὑπαρξίν τῶν πραγμάτων, ἀρνούμενοι καὶ αὐτὴν τὴν προσωπικὴν ἡμῶν ὑπαρξίν, πράγματα εἰς τὰ ὅποια βεβαιότατα <ἀμφιβάλλει> καὶ αὐτὸς ὁ χυδαῖος λαός.

Ἡ ἰδία ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ταύτης τὴν καταδικάζει εἰς τὴν στασιμότητα, συμβάλλει δὲ τὰ μέγιστα νὰ ἴδωμεν τὰς αἰτίας, δι' ὧν ἐκρίθη ἀξία τοιαύτη καταδίκης. Πρὶν ὅμως ἐμβωμεν εἰς ταῦτα, ἅς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ κάμωμεν δύο ζητήματα: Πρῶτον, ἂν δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἐπιστήμη τῆς Φιλοσοφίας· | δεῦτερον, ἂν ὑπάρχῃ ἡ ὄχι.

Καθὼς τὰ ζητήματα ταῦτα ἐπροβλήθησαν τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἔχουν τὰξιν λογικὴν, δηλαδή τὸ λογικὸν πρότερον ἐξετάζει, ἂν δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἔν ᾧ πράγμα καὶ ἔπειτα ἂν ὑπάρχῃ, καὶ ἀκολούθως ἂν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὥστε αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή τῆς τάξεως τῶν προβλημάτων δεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει. Μία τοιαύτη ἐπιστήμη ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι μία καὶ τὰ συστήματα τῶν φιλοσόφων εἶναι πολλὰ καὶ ἀπειρα. Νέος τις φιλόσοφος γεννᾶται καὶ ἀνατρέπει ὅλους τοὺς προκατόχους του, αὐτὸν οἱ διάδοχοί του καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν διάνοιαν, τὸ τίμιον, τὸ καλόν, καὶ ὅμως φιλονικίαι ἀκατάπαυστοι περὶ τούτου. Λοιπὸν, ὡς πρὸς τοῦτο τὸ δεῦτερον ζήτημα, ἀποκρινόμεθα² καταφατικῶς ὅτι ὑπάρχει. Περὶ δὲ τοῦ πρώτου, δύναται δηλαδή νὰ ὑπάρξῃ, πολλὰ ἀπὸ πολλοὺς ἀπεκρίθησαν ἀποφατικῶς, ὅμως ὁ διδάσκαλος νομίζει ὅτι τοῦτο εἶναι τῶν δυνατῶν πραγμάτων.

Μετὰ ταῦτα ἐρχόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας καταδικάζεται ἡ Φιλοσοφία εἰς τὴν στασιμότητα:

Πρῶτον. Κακὴ μέθοδος. Εἰς τὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας ἔγεινε μεγίστη πρόοδος, ἐνῶ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν στασιμότης. Καὶ εἰς <τὰς> Φυσικὰς ἐπι-

2. ἀποκρινόμεθα διόρθωσα: χφ. ἀποκρινόμενοι.

στήμας ἔγεινε ἀρκετὴ | πρόοδος, διότι δὲν ἔμεινον εἰς τὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων, οἵτινες ὡς βάσιν τῆς σπουδῆς τῶν εἶχον τὴν ἀναλογίαν καὶ τὴν ὑπόθεσιν, τρόπον τοῦ συλλογίζεσθαι, ὅστις φέρει καὶ πολλὰ λάθη, ἀλλὰ πρὸ δὴ ἤδη αἰῶνων ἐναγκαλίσθησαν τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν πείραν. Ὁ πρῶτος, ὅστις ἔφερε τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, ἐστάθη ὁ Βάκων, καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου τῆς παρατηρήσεως ἔπονται, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλεγον, ἀναριθμητοὶ Φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ Φιλοσοφία ὅμως δὲν ἔκαμιν οἶας προόδους, διότι δὲν ἔλαβον τὴν σπουδὴν αὐτῆς ἐπ' εὐθείας, ἀλλ' ἔχουν πλῆθος ἰδρώτων τῆ ἀναλογίᾳ καὶ τῇ ὑποθέσει βαδίζοντες, μ' ὅλον ὅτι ἐλάθησαν πολλοί, οἵτινες ἐπρόβαλον τὴν μεταρρύθμισιν αὐτῆς ἕως καὶ εἰς τὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας, ὡς ὁ Μέγας Καρτέσιος, ὁ Λώκιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι βαθύνοες ἄνδρες, πλὴν οὐδὲν ἐποίησαν· ὅθεν ἠκολούθησαν πάλιν τὸν προτ<ητ>ερινὸν καὶ σκοτεινὸν δρόμον, τῆς ἀναλογίας δηλαδὴ καὶ τῆς ὑποθετικῆς μεθόδου. Καὶ ἰδοὺ ἡ πρώτη αἰτία, ἣτις κατεσκεύασε τὴν Φιλοσοφίαν νὰ μείνη τόσους αἰῶνας ἀλύσει δεδεμένη εἰς τὴν φυλακὴν τῆς στασιμότητος, ἡ κακὴ δηλαδὴ μέθοδος.

Δεύτερον. Τὸ δεύτερον αἴτιον τῆς στασιμότητος τῆς Φιλοσοφίας, ὑπῆρξαν οἱ φιλοσοφῆσαντες ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀγνόησαν τὸ ὅριον τοῦ ἡμετέρου νοός· οἱ τοιοῦτοι ἠθέλησαν νὰ γνωρίσουν τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων καί, | κεφαλαγοῦντες ἐπὶ ματαίῳ εὐρεῖν τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἀνεξηγήτου, ἔμεινον στάσιμοι· διὰ νὰ προοδεύσουν ἔπρεπε νὰ γίνον ὅμοιοι, ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, μὲ τοὺς φυσικοὺς τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐδῶ.

Τρίτον. Τρίτη τέλος αἰτία τῆς καταδίκης τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὴν στασιμότητα ἐστάθησαν ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι, οἵτινες δὲν ἐδέχθησαν οὐδεμίαν ἀρχὴν, κἀνένα κῦρος καὶ δόγμα τοῦ φυσικοῦ λόγου, ἀλλ' εἰς ὅλα ταῦτα ἐζήτησαν τὴν τετραγωνικὴν ἀπόδειξιν. Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι δέχονται ἀρχὰς ἀναποδείκτους καὶ ἐκ μόνης τῆς συναισθήσεως πεπληροφορημένας· μόνη ἡ σπουδὴ τοῦ πνεύματος <ἐστερήθη> ἀπὸ τοῦτο τὸ προοδιδιακτικώτατον μέσον· καὶ οὕτω βαίνουσα ἡ Φιλοσοφία ἐβλάφθη τὰ μέγιστα. Καὶ ἰδοὺ λοιπὸν τὰ τρία αἰτία, τὰ ὅποια τὴν κατεδίκασαν, δίδοντας κακὰ ἀποτελέσματα αὐτῇ, τὸ αἰσχρὸν ὄνομα τῆς στασιμότητος ἢ τῆς ὀπισωδρομήσεως.

Ἄφ' οὗ εἶδαμεν τὰ αἰτία τῆς στασιμότητος, ἃς ἴδωμεν ποῖα ἤθελε εἶσθαι ἐκεῖνα τῆς προοδεύσεως. Ταῦτα ἀποκτῶνται διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς σπουδῆς τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ μεταρρύθμισις δὲ ὑφίσταται εἰς τὰ ἀκόλουθα τρία:

Πρῶτον· νὰ πασχίσωμεν νὰ εὕρωμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας·

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Το «Ευρετήριο Α΄» αναφέρεται στις εισαγωγικές μελέτες και τα καλβικά κείμενα των δύο πρώτων ενοτήτων του τόμου («Δημοσιευμένα» και «Αδημοσίευτα») κείμενα) και περιλαμβάνει κύρια ονόματα προσώπων και τόπων. Το «Ευρετήριο Β΄» αναφέρεται στην τρίτη ενότητα («Φιλοσοφικά Μαθήματα») και, λόγω του χαρακτήρα του κειμένου, ευρετηριάζονται επιπλέον οι βασικές έννοιες που απαντούν στο καλβικό κείμενο και στις πηγές (δεν ευρετηριάζονται τα ονόματα των συγγραφέων των πηγών). Για μια ολοκληρωμένη εικόνα των ευρετηριαζόμενων όρων (κύρια ονόματα, έννοιες), ο αναγνώστης θα πρέπει να ανατρέξει και στα δύο Ευρετήρια, και στην ελληνική και στην ξενόγλωσση εκδοχή τους. Για λόγους ομοιομορφίας, τα ευρετήρια συντάσσονται στο μονοτονικό.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ Α΄

- Αγαμέμνων 195
Αγγλία, Βρετανία 27, 34, 73, 139, 141, 185-186, 214,
216, 218, 223, 263
Αγία Έδρα 104
Άγιοι Τόποι 99, 109, 127
Αγχίσις 33
Αθήνα 30, 53
Αίγυπτος 172
Αινειάς 13, 210, 259
Ακαδημίες, Accademie, Académies
– Καλών Τεχνών, Φλωρεντία 6
– Στοκχόλμης 163
Ιονική – 56
Ιόνιος –, Ιονικό Πανεπιστήμιο 13, 45, 48, 54,
57-59, 61-62, 64-66, 69, 101, 131, 141
– della Crusca 65
– di Stockholm 162
– Ioniene 72, 77
Université de Corfou, Université des îles
Ioniennes 130, 140, 142
Αμερική 205
Ανατολικές Ινδίες 161
Άνθιμος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 102
Αντινόη 102
Απένινα 92, 167
Αρβανιτάκης Δημήτρης 3-5, 19, 200, 228, 237
Αργοστόλι 56, 139
Αρέτσο 21
Άρης 95, 96
Αρκαδία 33
Αρριανός 227
Ασδραχάς Σπύρος 66, 71, 75
Αττική 267
Αυστρία 190
Αφρική 21, 73, 155
Αχιλλεύς 149, 195
Βαγενάς Νάσος 213
Βάμβας Νεόφυτος 56
Βαρδαλάχος Κωνσταντίνος 45
Βαρνάβας, απόστολος 170-171
Βασίλειο των δύο Σικελιών 24
Βασιλείου Αλέξανδρος 238
Βελάστης Θωμάς-Στανίλαος 221
Βέλφορ 48
Βενετία 103, 190, 263
Βένετο 24
Βιβλιοθήκες, Biblioteche
– Ιονίου Ακαδημίας 58, 142-143
– Labronica 178
– Marucelliana 200
Βιέννη 9, 238, 242
Βλασσόπουλος Στυλιανός 100-101
Βοιωτία 267
Βοικάκιος 90
Βοναπάρτης βλ. Ναπολέων
Βοστώνη 53
Βουκουρέστι 45
Βούλτσος Διονύσιος 80' – Στέφανος 80, 83, 200-203
Βράιλας-Αρμένης Πέτρος 105, 107
Βύρων, Μπάιρον 27, 41, 182
Γαζής Άνθιμος 238
Γαλάτης Ηρακλής 208
Γαλλία 21, 32, 99, 103, 113, 139, 141, 161, 163, 217, 263
Γαραντούδης Ευριπίδης 3
Γαρίτσα, Κέρκυρα 76, 161
Γενεύη 19, 34, 242
Γένοβα 263
Γερμανία 141, 163
Γεωργιάδης Λευκίας Αναστάσιος βλ. Λευκίας
Γιαννόπουλος Περικλής 183
Γιβραλτάρ 102
Γκαίτε 185, 190
Γκίλφορντ 13, 53, 55, 57-61, 66, 137, 141, 143, 230
Γλυκοφορύδη-Λεοντίνη Αθανασία 67
Γρόλλος Ανδρέας 76
Δάλλας Γιάννης 48, 235
Δαμασκηνός Αλέξανδρος 105

- Δάνδολος Αντώνιος 100, 103-107, 169-172
 Δανία 163
 Δάντης 24, 25
 Δάρβαρις Δημήτριος 242
 Δαυίδ Εμμανουήλ 240, 242
 Δελβινιώτης Νικόλαος 64-65
 Δελλαπόρτας Νικόλαος 77
 Δε Βιάζης Σπυρίδων 88, 178, 220, 236
 Δε Τζώρτζης Έκτωρ 64* – Καίσαρ 64* – Σπυρίδων 63, 64
 Δημαράς Κ. Θ. 9, 68, 181, 215, 237, 240, 241
 Δημοσθένης 9, 13, 133, 210, 259
 Δίδυμος Κληρικός (Didimo Chierico, ψευδώνυμο του Φόσκολο) XIV, 82
 Διογένης ο Κυνικός 201
 Διονύσιος, επίσκοπος Κορίνθου 170
 Δούκας Νεόφυτος 242
 Δούσμανης Αντώνιος 77
 Δρακούλης Πλάτων 229
- Ε**
 Εδιμβούργο 224
 Ελβετία 81-84
 Ελλάδα 9, 34, 47, 52, 56, 60, 62, 95-96, 131, 133, 143, 159, 163, 181, 191, 240, 244, 266-267, 269
 Ελλάδιος Αλέξανδρος 217, 220
 Ενωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων βλ. Ιόνιον κράτος
 Επισκοπόπουλος (Segur) Νικόλαος 64
 Επτάνησος Πολιτεία 77
 Έρασμος XV, XVI, 17, 213-232, 262-265
 Εταιρείες, Società, Societies
 Αναγνωστική – Κερκύρας 59, 103
 Ανατολική – για την Ένωση όλων των Χριστιανών της Ανατολής 98
 – για τη διάδοση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου 31
 – των Φιλομαθών 103
 Σηροτροφική – Κερκύρας 76
 Royal Philharmonic – 223
 – dei molini a vapore 78
 – serica 75-76
- Ετσειλής 36
 Ευρώπη 47, 63, 67, 98, 108, 115, 157, 185, 216
 Ευσέβιος 169, 171
 Εφημερίδες
 Ανεξάρτητος 103
 Πατρίς 105, 107
 Caledonian Mercury 224
 Corriere di Sicilia 21
 Gazzetta, Κέρκυρα 55, 59, 62-63, 72, 76, 101, 102, 105
 Le Constitutionnel 31
- Le Globe* 20, 22, 23, 35, 41, 45, 51
Morning Post 224
The New Times 9, 226, 228
The Times 224
 Εφορείο, Ιόνιος Ακαδημία 65
- Ζ**
 Ζαβιτσιάνου Ουρανία 76
 Ζάκυνθος 54, 64, 72, 135, 139, 182
 Ζαμπέλης Ιωάννης 95, 102* – Ναπολέον 107* – Σπυρίδων 107
 Ζαφειρίου Λεύκιος 213-214
 Ζυλιέν Μαρκ Αντουάν 53
 Ζυρίχη 86, 89, 167
 Ζώρας Γεώργιος 3, 9, 54, 179-181, 196, 214, 235
- Η**
 Ηγησίας 181
- Θ**
 Θεολογική Σχολή, Ιόνιος Ακαδημία 101
 Θεοτοκάς Γεώργιος 183
 Θεοτόκης Εμμανουήλ 55, 72
 Θεόφραστος βλ. Χαρακτήρες
 Θεριανός Γεώργιος XVIII, 61-69, 147-153, 211
 Θήβα 269
 Θησέας Νικόλαος 239
 Θουκυδίδης 225, 234
 Θράκη 267
- Ι**
 Ιατρική σχολή, Ιόνιος Ακαδημία 61-62
 Ιγνάτιος 170-171
 Ιδρωμένος Ανδρέας 64
 Ιερόθεος, πατριάρχης Αλεξανδρείας 102
 Ιεροσόλυμα, Ιερουσαλήμ βλ. Άγιοι Τόποι
 Ιεροσπουδαστήριο, Ιόνιος Ακαδημία 56, 61
 Ιερώνυμος, άγιος 171
 Ιθάκη 139
 Ιλιάδα 13, 68, 149, 210, 259
 Ιόνια νησιά, Ιόνιο 47, 77, 99, 103, 109, 133, 161
 Ιόνιον κράτος 51, 55, 61, 76-77, 105, 108, 215
 Ιούδας 172
 Ιούλιος Καίσαρ 36, 149
 Ιουστίνος, άγιος 171, 172
 Ισημερινός 159
 Ισοκράτης 9, 228, 234
 Ισπανία 263
 Ιταλία 9, 13-14, 21, 25, 32, 34, 95, 103, 109, 113, 115, 121, 137, 141, 143, 161, 163, 180, 188, 190, 209, 217, 263
 Ιωάννης, ευαγγελιστής 171
 Ιωάννου Γιάννης 19
- Κ**
 Κάλας Νικόλαος 181
 Κάλβος Ανδρέας, Έργα
 Ελπίς πατρίδος 230, 240, 243, 245

- Αντικείμενον 342
 Αντίληψις 348, 379-390, 392-393, 396, 414-415, 418-419, 421-427, 429, 436-437, 443-444, 447-450, 452, 470, 570' απτική - 357
 Αξίωμα 305, 314, 322, 390, 393, 395, 405, 452, 537
 Άπειρον 313' αρνητικόν - 313
 Απόδειξις 310, 312-313, 316, 395, 453, 455-456, 460, 462, 465' αναλυτικός τρόπος - 313, 321' συνθετικός τρόπος - 313, 315, 321
 Απόκρισις 474
 Απόλλων 381
 Απόφασις 446, 447-449, 486, 490, 494
 Αρετή 519
 Αριστοτέλης 388, 391, 397, 505
 Αρχαιολογία 463, 465
 Αρχέτυπον 431
 Αρχή, αρχαί 305-306, 312-315, 317-318, 321-324, 326, 374, 451-452, 455, 531
 Ασία 471
 Ασύριοι 397
 Αστρονομία 409, 546, 579
 Άσχημον 468
 Ατλαντικός ωκεανός 409
 Άτλας, όρος 402, 474
 Αυθαίρετον 488, 494
 Αφαίρεσις 437, 441, 444, 445
 Αφή 345, 347, 357, 359-361, 363-366, 368-370, 372, 375, 387, 389, 567-568

Β
 Βάκων 285, 303, 371, 453, 455, 465, 546
 Βάμβας Νεόφυτος 278-279, 281, 283, 285, 290, 544, 546, 560, 561
 Βαρδαλάχος Κωνσταντίνος 290
 Βαρύτης 376, 378
 Βασάν Ιωάννης 281
 Βενδραμής Δημήτριος 281
 Βενθάμος 503, 504
 Βενιαμίν Λέσβιος 557, 570
 Βιργίλιος 397, 428, 435, 441
 Βίστων, Ούιστων 399-400, 577
 Βλαινβίλλ 361
 Βλαντής 296
 Βλασσόπουλος Στυλιανός 281
 Βολταική στήλη 330-331
 Βολφ, Βόλφιος 322, 434, 488
 Βοτανική 324, 409, 579
 Βούλγαρης Ευγένιος 281, 561
 Βούλησις 492, 494
 Βουρνέτος Θωμάς 398-400, 577
 Βράιλας-Αρμένης Πέτρος 283, 287-289

Γ
 Γαλλανικόν ρευστόν βλ. Ρευστόν
 Γαλιλαίος 339, 395, 546, 575
 Γαλλία 283, 292, 330
 Γενετική 290
 Γενίκευσις 442, 444
 Γένος 307, 308, 311-312, 320, 326, 430, 548, 550' - γενικώτατον 311, 550' υπάλληλον - 311
 Γερμανία 578
 Γεύσις 365-366, 369-372, 375, 464, 467-469, 471-472, 568, 607
 Γευστικότητας 389
 Γεωγραφία 294
 Γεωλογία 294, 397, 404-406, 409
 Γεωμέτρης 452
 Γεωμετρία 314, 324, 462
 Γεώργιος Α΄, βασιλιάς 296
 Γιόγιας (Gioia) 461
 Γκάλ 417
 Γλώσσα 365, 367, 369-370, 372
 Γνώμη 518, 520, 523-524
 Γνωσεολογία βλ. Νοητική, Εμπειριστική Γνωσεολογία
 Γραμματική Γενική, Καθολική 284

Δ
 Δαμασκηνός 557
 Δαμοδός Βικέντιος 281
 Δευτερεύον Σχολείο, Κέρκυρα 295
 Δημάδης Θεοδόσιος, Ρούμπαμπας 281
 Δημησιάνος Ιωάννης 281
 Δημιουργός 382, 385, 400, 410, 508, 516' βλ. και Θεός, Dieu, Être Suprême
 Δημόκριτος 371
 Δημοσθένης 439
 Διάθεσις 393, 520-522, 524-525
 Διαλογισμός 390, 391, 393-394, 396, 433, 451-453, 456-459, 482, 503' - αποδεικτικός 459, 460-462' - μαθηματικός 459, 461' - μεταφυσικός 459, 461' - πιθανός 459, 460, 462
 Διαονήματα 431-434, 458
 Διονύσιος ο εκ Ζαγορίου 579
 Δύναμις 309-310, 332' ενεργητική - 480-481, 483-486, 489, 492, 495, 512, 619' ζωική - 498, 528, 530-531' νοητική - 480-481, 483, 496' ορεκτική - 468, 470-472, 476, 478 (βλ. και Όρεξις, Ορεκτικόν)' παθητική - 485' ψυχική - 483
 Δυσαρέστησις 479

Ε
 Εβραίοι 397
 Εγκέφαλος 327-333, 339, 343, 346, 348, 355-356, 358, 363, 368, 384, 388, 415, 418, 420-422, 424, 428, 434
 Είδος 307, 311-312, 388, 430, 548, 550' - ειδικώτατον 311, 550' υπάλληλον - 311
 Εικασία 409-411

- Εικαστική μέθοδος 410-412, 432
 Έκλα, ηφαιστείο 409, 579
 Εκλεκτικισμός 289
 Ελβετία 474
 Ελευθερία 324, 326, 332, 378, 416-417, 419, 433, 435, 458, 488, 491-492, 499, 516, 520, 525, 532, 539
 Έλκυσις 435-436
 Έλξις 376-378
 Εμπειρισμός 282
 Εμπειριστική Γνωσεολογία 290' βλ. και Νοητική
 Ενάργεια 390-394, 396, 452, 460, 462-463, 465
 Ενέργεια 310, 324, 452, 471
 Ενθύμησις 315-316, 319, 321, 324, 416, 422-423, 426, 429, 583-584
 Εντύπωση 330-331, 359, 361, 363-364, 370, 374-375, 379, 388, 415, 422, 442-443, 458, 479
 Εξωτερικοί, Υλισταί φιλόσοφοι 290, 317, 325-327, 330-334, 343-349, 355-356, 358, 360-364, 366, 368, 371, 377, 381, 384, 413, 450, 458, 484
 Επαγωγή, Επαγωγική μέθοδος 394, 396-397, 404, 406, 409-411, 413-414, 532
 Επίθετον 318
 Επιθυμία 318, 393, 420, 429, 487-492, 499, 501-507, 511, 513, 519, 523-526, 533
 Επίκουρος 388, 391, 503-504
 Εποπτεία 310, 312, 314, 316
 Ερριάς 607
 Έρωσ 509
 Εσωτερικοί φιλόσοφοι, Πνευματισταί, Πνευματοκράται 290, 325-326, 331-332, 343, 345, 348-349, 356, 377, 381, 384
 Ευαρέστησις 477, 479, 491, 530
 Ευγνωμοσύνη 508
 Ευδαμονία 521
 Ευθύνη 488, 490, 492, 498, 502
 Ευρώπη 286
 Ευσπλαγχμία 508
 Ευστάθιος, σάλπιγξ του - 358
 Ευχαρίστησις 473, 475-476, 505, 534
 Ζάκυνθος 277
 Ζαμπέλης Νεκτάριος 281' - Σπυρίδων 296
 Ζανίνης Κ. 281
 Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας 296
 Ηδονή 380-381, 383, 471-472, 490-491, 503-504, 516-517, 526, 528, 535
 Ηδύ 464
 Ηθική 286-288, 290, 324, 346, 375, 378, 410, 412, 417, 453, 462, 480, 483, 486-487, 489, 493, 510, 515-516, 539, 540' - δύναμις 540' - ελευθερία 520' - επιστήμη 481' - θεολογία 285' - πράξις 486' - υποχρέωσις 538, 539' - φιλοσοφία 285, 286, 480
 Ηθικολόγοι 324, 498, 525
 Ηθικόν αίσθημα 463, 492
 Ηράκλειτος 397
 Ησίδοος 439, 441
 Ηφαιστιανοί γεωλόγοι 397, 398
 Ήφαιστος 397, 597
 Ήχος 349-359, 365, 375, 387, 423, 564-566
 Ηχώ 352, 354
 Θαλής 397
 Θεία Αγάπη 517' - Αρωγή 471' - Πρόγνωσις 416' - Πρόνοια 348, 471, 512' - Σοφία 517' - Νους 417, 419
 Θεληματική πράξις 486
 Θέλησις 326, 348, 375, 393, 412, 418, 420, 433, 435-489, 491-493, 496-498, 501, 518-519, 525-526, 529, 538
 Θελητική δύναμις 348
 Θεός 301, 390, 398, 416-417, 419, 431-432, 435, 456-457, 459, 467, 469, 473, 490, 499, 522, 529, 577-578, 582, 588' βλ. και Δημιουργός, Créateur, Dieu, Être Suprême
 Θεοσοφία 288
 Θεοτόκης Νικηφόρος 281
 Θεόφραστος 372
 Θεσσαλία 372
 Θήρα 399, 401
 Θόβελ 597
 Θουκυδίδης 439
 Θρασή (Tracy) 411
 Ιακωβάτος 296
 Ιατρική 397, 411, 413
 Ιδέα 306, 307, 309-311, 327, 331, 333, 383, 411, 426, 445-447, 449-451
 Ιδεολογία 282-283, 285-286
 Ιδότης 317, 438, 482
 Ιλιάς 435
 Ιόνιοι Νήσοι, Επτάνησα 280, 281
 Ιόνιος Ακαδημία 277, 278, 280-285
 Ιούλιος Καίσαρ 372
 Ισημερινός 401-402, 578
 Ισλανδία 409, 579
 Ιστορία 323-324, 394, 405, 418, 421, 448, 454, 463, 465, 492, 523
 Ιωαννίδης Γεώργιος 281, 284-285
 Καββαδίας Ιερεμίας 281' - Ιωάννης 281
 Καθήκον 538

- Καινόν, Καινότης 470, 472-473, 475-476, 479
 Κάλλος 472
 Καλλολογία 288
 Κάμπερ 361-362
 Καναδάς 471
 Κανδώνης, αββάς 281
 Κάντας Σπύρος 288
 Κάντιος βλ. Φιλοσοφία κακτιανή
 Καρνάλβας, αββάς 281
 Καρούσος Γερμανός 281
 Καρτέσιος 303, 322, 396, 547
 Κατάφασις 446-449
 Κατηγορούμενον 306, 317-318, 438-439, 441-442
 Κατήφορος Αντώνιος 281
 Κέρκυρα 282, 284, 292, 295
 Κεϋλάν 372' βλ. και Ταπροβάνιον
 Κεφαλονιά 281, 295-296
 Κιγάλας Παρίων 281
 Κικέρων 397, 509, 518' βλ. και Ciceron
 Κιμβοράσος, Χιμβοράσος, όρος 402, 408, 474, 578
 Κίνησις 364, 366
 Κλάδος Μαρίνος 281
 Κονδιλλιάκ 423
 Κοραής Αδαμάντιος 292, 590
 Κορτίνιος 358
 Κορυθαλεύς Θεόφιλος 281
 Κουβιέ, Κουβιέρος 404-405, 407, 409
 Κούμας Κωνσταντίνος 290, 343, 559, 561
 Κούρσουλας Νικόλαος 281
 Κουτουφάς Πέτρος 281
 Κράυφορντ 353
 Κρίσις 411-412, 426, 428-429, 445-450, 456, 458, 469, 477, 479, 489-491, 498, 528
 Κρόνος 404
 Κρότος 350
- Λακήθρα, Κεφαλονιά 277, 295
 Λάμεχ 597
 Λασκαράτος Ανδρέας 296
 Λειβνίτιος 382, 384-385, 387, 398, 400, 433, 436
 Λειγούδη, αδελφοί 281
 Λογική 281, 284-288, 290, 294-295' - δύναμις 525, 527-528' - πρακτική δύναμις 526' - ορισμός 307-308, 311
 Λογικοί 310
 Λόγος 469, 476, 491-492, 498-499, 505-506, 508, 518-519, 526, 537' αποχρών - 390-392, 478' κοινός - 391, 451-455, 473, 477' ορθός - 318' φυσικός - 303
 Λόκιος, Λώκιος 303, 385, 387, 393, 460, 484, 485
 Λονδίνο 294
 Λύπη 381
- Μαγνητικόν ρευστόν βλ. Ρευστόν
 Μαθηματική, Μαθηματικοί 305, 403, 459
 Μαλεμβράγγιος 431-432, 588
 Μαλντεβρόν 404
 Μαρίνης Πέτρος 281
 Μαρκοράς Γεώργιος 296
 Μαρτελάος Αντώνιος 281
 Μαρτίνι, αββάς 281
 Μέγεθος 472-473, 476
 Μέθυσος 505
 Μερκάτης Παύλος 281
 Μεταξάς Παΐσιος 281
 Μεταφυσική 285, 557, 581
 Μηγιάτης Ηλίας 281
 Μνήμη 315-316, 321, 344, 390, 393, 396, 411, 414-426, 429, 433, 436-437, 447-448, 450, 452, 540, 581-583
 Μνημονευτική τέχνη 420, 424
 Μονάς 384, 385
 Μορατέλλι Ιωάννης Βαπτιστής 281
 Μόρδος Δάζαρος 281
 Μοσχόπουλος Αντώνιος 281
 Μούσαι 381
 Μουσική 417, 475, 511, 615
 Μπελάιρ 327
 Μπεντάν 461
 Μπόηλ 371
 Μπουφόν 400-401
 Μωάμεθ 426
 Μώρος Θωμάς 399-401
- Νάυπλιο 283
 Νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι 431-432
 Νεύρα 355
 Νεύτων 345, 546, 557
 Νόησις 430
 Νοητική, Γνωσεολογία 287
 Νόμος 536
 Νους 301-306, 311, 313-319, 321, 323, 325, 326, 331-332, 346-349, 359, 364-365, 370, 375, 379, 382-383, 385-390, 410, 413, 415, 419, 424-426, 428-435, 438-439, 441, 445-446, 452, 453, 456, 458, 467, 473, 480, 482, 484-485, 492, 496, 498, 526, 540
 Ντελαμετερή 402
- Όθων 297
 Οίησις 522
 Οικονόμος Κωνσταντίνος 290, 612, 618
 Ολλένδιος 373
 Όμηρος 397, 428, 435, 439, 441, 447, 449, 475, 616
 Ομοιότης 437, 440